

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Όταν τὸ 1859 γεννήθηκε ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου¹, σ' ἓνα σπίτι κοντὰ στὴ σημερινὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Φιλίππου καὶ Χριστοπούλου, μέσα στὴν ἑλληνικὴ συνοικία, ποὺ ἀπλωνόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε ἀκόμη μορφή ἀνατολικῆς μεσαιωνικῆς πόλης. Σὲ μισὸν αἰῶνα, ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., ἡ πόλη εἶχε μεταμορφωθῆ, ἀφ' ἑνὸς μὲ τὶς παρεμβάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξευρωπαϊσμοῦ, ποὺ ἀκολουθοῦσε τότε ἡ Πύλη, σὲ προκεχωρημένο εὐρωπαϊκὸ φυλακεῖο². Ἐνδεικτικὰ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων γεγονότα ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰ., εἶναι πρῶτα ἡ ἀγορὰ τῶν *E i d o l o n* (*Incantadas*) ἀπὸ τὸν E. Miller, ἀναγλύφων τῆς νοτίας στοῦς τοῦ ρωμαϊκοῦ Φόρου, ποὺ ἔμεναν μέχρι τότε ὄρθια μέσα στὴν αὐλὴ ἐνὸς ἐβραϊκοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἡ μεταφορὰ τους τὸ 1865 στὴ Γαλλία καὶ ὕστερα ἡ κατεδάφιση τοῦ θαλάσσιου τείχους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ προγραμμάτισε ἡ τουρκικὴ διοίκηση τὸ 1864 στὰ πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς ἐξευρωπαϊσμοῦ καὶ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖται τὸ 1866. Ἀργότερα ἡ κατεδάφιση ἐπεκτάθηκε καὶ στὰ πεδινὰ τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τείχους.

Ὁ Παπαγεωργίου ἔμεινε στὴ Θεσσαλονίκη ὡς τὸ 1875, φοιτῶντας πρῶτα στὸ Ἑλληνικὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ ὕστερα στὸ Γυμνάσιο τῆς Ἑλλη-

1. Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Π. Παπαγεωργίου ἀντλεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸ 3ο Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικά», «Πέτρος Παπαγεωργίου (1859-†1914), Φιλολογικὸν μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Ἰανουάριος 1914-Ἰανουάριος 1964) ὀργανωθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν», Θεσσαλονίκη 1964. Στὸ τεῦχος αὐτὸ περιλαμβάνονται οἱ ἐξῆς ὁμιλίαι: Γ. Ι. Θ ε ο χ α ρ ῖ δ η, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία, σ. 7-16, Δ. Π. Μ α ν τ ζ ο υ ρ ἄ ν η, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου ὡς ἐκπαιδευτικὸς, σ. 17-25, Β α σ. Λ α ο ὑ ρ δ α, Ὁ φιλόλογος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, σ. 26-31 καὶ τὰ «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου» σ. 33-45. Βλ. ἐπίσης νεώτερες ἐργασίες Ι. Κ. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η, Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Πέτρο Παπαγεωργίου, «Μακεδονικά» 7 (1966-1967) 148-157, Γ ε ω ρ γ ῖ ο υ Α. Σ τ ο γ ῖ ο γ λ ο υ, Ἡ ἐν Θεσσαλονικίᾳ πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 400 καὶ Χ. Μ π α κ ῖ ρ ζ ῆ, Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις καὶ προσθήκες), «Μακεδονικά», 15 (1975) 365-367. Πρβλ. Μακεδονικά 9 (1969) 152 κ.έ.

2. A. V a c a l o p o u l o s, A History of Thessaloniki, Θεσσαλονίκη 1963, 106 κ.έ. Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης (1974), ὅπου βρίσκει κανεὶς ὄλικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή.

νικῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητας. Ἀπὸ τὸ σχολικὸ πρόγραμμα γνωρίζουμε ὅτι διδασκόταν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα μαθήματα «ἀνάγνωσις ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος. Ὁμήρου Ὀδυσσεΐας Ζ. Ὁρθογραφικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ἐκ τοῦ προχείρου γυμνάσματα. Ἀπὸ στόματος ἀπαγγελία ἐκλεκτῶν ἀρχαίων χωρίων (ἀφ' οὗ ταῦτα πρῶτον ἐρμηνευθῶσιν). Καθ' ἅπασαν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν διηγετικῆς ἐξάσκησης τῶν μαθητῶν εἰς τὸ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς ἐκφράζεσθαι ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ»¹.

Ἐνα χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Παπαγεωργίου γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔμεινε 3 χρόνια φοιτώντας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, συνέβη στὴ Θεσσαλονίκη ἡ συνταρακτικὴ σφαγὴ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο ἐξω ἀπὸ τὸ Διοικητήριον. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ καταστολὴ τῆς βρῆκε τὸν Παπαγεωργίου ἀκόμη στὴν Ἀθήνα. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε γεμίσει πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Λιτόχωρον καὶ τὴν περιοχὴ του.

Μετὰ τὴν Ἀθήνα ὁ Παπαγεωργίου πῆγε στὴν Γερμανία, ὅπου ἔμεινε 5 χρόνια παρακολουθώντας κλασσικὴ φιλολογία σὲ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Τὸ 1883 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη φέρνοντας μαζί του καὶ μιὰ φιλολογικὴ ἐπιτυχία. Πρὶν δυὸ χρόνια, σὲ ἡλικία 22 ἐτῶν, εἶχε παραδώσει στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Teubner τὸ χειρόγραφο μιᾶς ἐργασίας γραμμῆς γερμανικά: «Κριτικὲς καὶ παλαιογραφικὲς συμβολὲς στὰ ἀρχαῖα σχόλια τοῦ Σοφοκλή». Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς κλασσικοὺς δὲν τὸν ἐγκατέλειπε ποτέ. Εἴκοσι ἐννέα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1910, κυκλοφόρησε τὴν κριτικὴ ἐκδόσιν τῆς «Ἡλέκτρας».

Τὸ 1884 διορίστηκε καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα τῆς Φιλιππούπολης, ὅπου ἔμεινε 4 χρόνια, συνεχίζοντας τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα. Τὸ 1888, μετὰ μιὰ βραχύχρονη Γυμνασιαρχία στὸ Μοναστήρι, διορίστηκε Γυμνασιάρχης στὶς Σέρρες. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε ὡς τὸ 1894. Στὶς διακοπὲς ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη παρακολουθώντας ἔτσι ἀπὸ κοντὰ τὶς ραγδαῖες μεταβολές, πού, κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰ., μεταμόρφωσαν τὴν μακεδονικὴ πόλιν. Συχνὲς καταστροφικὲς πυρκαγιές, ὅπως αὐτὴ τοῦ 1890, πού, κατὰ τὴν ἀνάστασιν τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ μαζί μὲ πλῆθος χειρόγραφα καὶ κειμήλια, βοήθησαν στὴν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς πόλης. Τὸ 1890 ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει χρῶμα πόλης εὐρωπαϊκῆς. Τὸ 1893 ἐμφανίζεται τὸ ἱππῆλατο τράμ. Τὸ ἴδιο ἔτος συνδέεται σιδηροδρομικῶς μὲ τὴ Φλώρινα καὶ κατόπιν μὲ τὸ Μοναστήρι. Ἔχει 100.000 περίπου κατοίκους. Ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξις κτίζει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὶς βίλλες, τοὺς γνωστοὺς Πύργους, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Ὀλγας ὡς τὸν Μύλο Ἀλλατίνι, δείχνοντας ἔτσι ἔμμεσα τὸν ρόλο, πού, ἄρχιζε νὰ παίξει ἡ Θεσσαλονίκη στὴ Βαλκανικὴ.

1. Ἐφημερὶς «Ἐρμῆς» (Θεσσαλονίκης) τῆς 3-9-1876.

Ἀπὸ τὸ 1894 ὡς τὸ 1899 ἀνέλαβε ὁ Παπαγεωργίου τὴ διεύθυνση τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης. Ἡ θητεία του ἐκεῖ ἄφησε ἐποχὴ. Ὡς ἐπόπτης ἐκπαίδευσης ἐπέβαλε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἐξάχρονο Δημοτικὸ καὶ τὸ ἐξάχρονο Γυμνάσιο, σύστημα ποῦ ἀργότερα καθιερώθηκε γενικὰ καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερα. Στὴ Μυτιλήνη ἔζησε τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897. Σὲ δύο πανηγυρικοὺς του, ποῦ κατ' ἐξαιρέσιν δημοσιεύτηκαν τὴ χρονιά αὐτή¹, διακρίνει κανεὶς τὶς θέσεις τοῦ θεσσαλονικέα ἐκπαιδευτικοῦ γιὰ ἓναν ἀγώνα ἐπιβίωσης, ποῦ ὀφείλει νὰ δώσει ὁ ἀλύτρωτος ἑλληνισμός· τὸν ἀγώνα τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἐνότητας.

Τὸ 1899 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ 1910. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διεξάγεται ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας. Λέγεται ὅτι ὁ Παπαγεωργίου μὲ τὴν ἐπιβολὴ καὶ τὸ κύρος του ἦταν ὁ μόνος, ποῦ μπαινόβγαινε τότε στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο, χωρὶς νὰ κινεῖ τὶς ὑποψίες τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων τὸν βρῆκε νὰ ἐργάζεται ἐντατικά. Δημοσιεύει πολλές ἐργασίες ὄχι μόνον σὲ εὐρωπαϊκὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ζεῖ ὡστόσο μόνος, ἀποξενωμένος ἀπὸ φίλους. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἦτο δύσκολος εἰς τὰς φιλίας του καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Τοιαύτην δὲ ἐντύπωσιν ἐπροξένει, ὅταν διήρχετο τὰς ὁδοὺς μὲ τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀλύγιστον σῶμα του καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του πάντοτε ἐστραμμένους πρὸς τὰ ἐμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάζῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποκαλύπτεται ἐκάστοτε δι' εὐκόλους καὶ ὑποχρεωτικοὺς χαιρετισμούς. Ὅλοι ὁμως τὸν ἔκριναν ἐπιφανειακῶς, διότι μὲ ὄσους συνεδέετο φιλικῶς ἦτο εὐπροσήγορος καὶ ὀμιλητικώτατος· εἰς τὰς φιλικὰς συγκεντρώσεις ἦτο πραγματικὴ ἀπόλαυσις· εἶχε τὴν ἀπλότητα μικροῦ παιδιοῦ»².

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, τὸ 1910 ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε ξαφνικὰ τὸ 1914.

Διακόσιες σαράντα ἐπτὰ δημοσιευμένες ἐργασίες τοῦ Παπαγεωργίου γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Οἱ πρῶτες εἶναι καθαρὰ φιλολογικὲς γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχαία-κλασσικὴ γραμματολογία. Παράλληλα διαφαινόταν καὶ κάποιον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιγραφικὴ, ποῦ ξεκινούσε ἀπὸ τὴ γνώση τῆς παλαιογραφίας.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία στὴ Μακεδονία, ἐνῶ διατήρησε τὰ φιλολογικὰ του ἐνδιαφέροντα, ἄρχισαν οἱ ἐπιγραφικὲς ἐργασίες νὰ πληθαίνουν αἰσθητὰ. Ἐνα τεράστιον ὕλικόν, ποῦ προερχόταν ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἦταν ἐντειχισμένες οἱ ρωμαϊ-

1. Πανηγυρικοὶ δύο ρηθέντες ἐν Μυτιλήνῃ, Λειψία 1897.

2. Ἄ λ ε ξ. Ν. Ἀ ἔ τ σ α, Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Μακεδονικὰ» 1 (1940) 534.

κὲς ἐπιγραφές, κίνησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παπαγεωργίου. «Ἄπορεῖ δέ τις, τί πρῶτον νὰ θαυμάσῃ τοῦ ἀνδρός, τὸ ἀκατάβλητον καὶ ἀκαταπόνητον παρακολουθοῦντος ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἐσπέρας τὰς ἐργασίας καταστροφῆς τῶν τειχῶν, γευματίζοντος ἐκ τῶν ἐνόνητων ἐκεῖ, κατερχομένου εἰς φρέατα πολλάκις, ἵνα ἀναγνώσῃ ἐπιγραφὴν τινα ἐκεῖ εὑρισκομένην, ἢ τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ δεξιότητα, κατορθώσαντος διὰ τῶν φιλοφρόνων αὐτοῦ τρόπων, διὰ δώρων πολλάκις νὰ προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιστατούντων καὶ ἐπιτύχῃ παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν ὅπως παρακολουθῇ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας»¹.

Ταυτόχρονα ἄρχιζαν νὰ ἐμφανίζονται καὶ ἐργασίες σχετικὲς μὲ ἐν γένει ἀρχαιότητες τῆς Θεσσαλονίκης· ἐρείπια μέσα στὰ θεμέλια τῶν οἰκοδομῶν, κειμήλια ἄγνωστα τῶν ἐκκλησιῶν, προβλήματα τοπογραφικὰ τῆς πόλης. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς τοῦ Παπαγεωργίου δὲν ἔχουν τὸν ἐπαγγελματισμὸ τῶν φιλολογικῶν ἢ τῶν ἐπιγραφικῶν ἐργασιῶν του. Εἶναι φροντίδες αἰσθηματος φιλοπόλιδος καὶ φύσης ἀνήσυχης. Εἶναι ἔργα κατὰ βάσιν συναισθηματικά, ποὺ θὰ χαρακτηρίζουν ὡστόσο ὄχι μόνον τὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ γερμανοτραφοῦς φιλολόγου.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη καὶ τὴ μόνιμη ἐγκατάστασή του στὴ Θεσσαλονίκη ἢ δημοσίευση ἐργασιῶν καὶ στοὺς τρεῖς τομεῖς ἦταν καταιγιστικὴ. Οἱ ἐργασίες αὐτῆς τῆς περιόδου, σὰν σύνολο, ἔχουν ὀρισμένα χαρακτηριστικά, ποὺ τὶς ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς προηγούμενες. Πρῶτα πρῶτα εἶναι σκορπισμένες ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ δυσεύρετα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χωρὶς καμιά προσπάθεια τάξης καὶ συγκέντρωσης. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, πρὸς τὸ παρόν, νὰ συνταχθῇ πλήρης κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων του. Κατόπιν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες του εἶναι σύντομες, συχνὰ λίγες γραμμὲς μόνον, σὰν δημοσιογραφικὲς εἰδήσεις. Καὶ οἱ ἐκτενεῖς ἀκόμη ἐργασίες του, ὅπως τὰ μοναδικὰ γιὰ τὴ σημαντικότητά τους «Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου»², εἶναι ἀποσπασματικὲς στὴν ὀργάνωση τοῦ ὑλικοῦ, διασπασμένες, ὅπου τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων δὲν παρατάσσεται μὲ τὴν ἐπιβεβλημένη ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Τὰ κείμενα ὡστόσο αὐτὰ εἶναι συναρπαστικά, ὁ λόγος παράξενα νευρώδης· πείθουν. Εἶναι ἐργασίες, μπορῶ νὰ πῶ, συναισθηματικὲς στὴ σύλληψη καὶ στὴν σύνθεση μὲ ὑλικὸ ἐπιστημονικὸ. Νά, τί γράφει στὸν πρόλογο τῶν «Μνημείων...»: *Πλεῖστα ἄρα καὶ πλουσιώτατα καὶ πολυτιμότερα εἶναι τὰ νεοφανῆ ἀρχαῖα εὐρήματα ἐν τῷ περικαλλεῖ τοῦ πολιοῦχου τῆς*

1. Σ. Β. Ψάλλη, Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1915 ἐπὶ τῇ Α' ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ἀθηνᾶ» 27 (1915) 185.

2. «Byzantinische Zeitschrift» 17 (1908) 321-381.

ἐμῆς πατρίδος ναοῦ, εὐρήματα ταῦτα ἄτινα ἐπὶ ἑπτὰ ὄλους μῆνας, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1907 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σχεδὸν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ὄλην ἰσχυρᾶς ἐγὼ ψυχικῆς συγκινήσεως ἐμπεφορημένος καὶ ὑπὸ μεγάλης κατελιγμένως κοπώσεως διετέλουν βλέπων καὶ ἐξετάζων, περισκοπῶν καὶ ἐξερευνῶν, ἀναγραφῶν καὶ φωτογραφῶν. Καὶ νῦν, γλυκντάτην τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐμαντοῦ μόχθου καὶ τῶν πικρῶν φροντίδων τὴν ἀνάμνησιν ἐν τῇ ἐμῇ φυλάττων ψυχῇ χαίρων ἐκδίδω τὴν προκειμένην πρώτην συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θαυμασίων μνημείων τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου.

Σ' ἄλλη ἐκτενὴ ἐργασία του γιὰ τὴν ἐκκλησία τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων μετὰ τὴ συζήτηση καὶ τὴν ἐρμηνεῖα σωροῦ προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν τοπογραφία καὶ τὸν κτήτορα τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς μονῆς καταλήγει: *Αἱ περὶ τὸν ναὸν οἰκίαι πᾶσαι εἶναι τουρκικαί. Ζῆ ἔτι γηραιὰ ἀμφιθαλὴς πλάτανος κοσμοῦσα τὴν πλατεῖαν. Τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν διακόπτουσι παίδων παιζόντων ποικίλαι κροναὶ καὶ τοῦ Ἱμάμη ἢ γλεκντάτη φωνή, ἢ προκλοῦσα τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ προσκύνημα¹. Τί ἄλλο ἀπὸ μιὰ βαθεῖα ἀνάσα στὸ τέλος μιᾶς αὐτοπειθαρχημένης ἐργασίας εἶναι ἢ παράγραφος αὐτή;*

Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ παρουσιάζω ἐδῶ τρία κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου. Τὸ πρῶτο ἔχει τίτλο: «Θεσσαλονικῆς πρόσφατον ἀρχαιολογικὸν εὕρημα. Ἐπιταφία πλᾶξ ἀρχιερέως ἐν τῷ μιναρὲ τῆς Ἁγίας Σοφίας». Εἶναι δημοσιευμένο στὴν «Εἰκονογραφημένη Ἑστία» τοῦ Δροσίνη στίς 21 Ἰουνίου τοῦ 1892. Γράφτηκε στίς 12 Ἰουνίου τοῦ 1892 καὶ περιγράφει ἓνα γεγονός, ποὺ ἔγινε πρὶν τρεῖς ἡμέρες, ὅταν ὁ Παπαγεωργίου, Γυμνασιάρχης ἤδη στίς Σέρρες, περνοῦσε τίς διακοπὲς στὴ Θεσσαλονίκη.

Πρὸ μηνὸς ὄλου περιεφέρετο παρ' ὀλίγοις τισὶ τῶν πολιτῶν λόγος περὶ ἀρχιερατικοῦ τάφου κεκρυμμένου ἐν τῷ τζαμίῳ τῆς ἁγίας Σοφίας, οὗ ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1890 σπουδαίως ἔβλαψεν πάντα τὰ ἄλλα μέρη πλὴν τοῦ ἐν τῷ θόλῳ ὀνομαστοῦ καὶ περικαλοῦς ψηφιδωτοῦ τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Στ' αἰῶνα. Βεβαίωτέρα τινα ἐγένοντο γνωστὰ πρὸ δύο ἑβδομάδων: κατάδικοι, ἐλέγετο, ἀναβιβασθέντες εἰς τὸν μιναρὲν τοῦ τζαμίου, ὅπως καθαρίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν πετρῶν καὶ χρωμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν πυρκαϊὰν καὶ μετ' αὐτὴν ἐκάλυψαν τὴν εἴσοδον καὶ τὴν κοχλιοειδῆ κλίμακα, παρετήρησαν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἄκρας κορυφῆς κυπέλλῳ (κοινῶς τσανάκ), ἀφ' οὗ ἄλλοτε ἠκούετο τοῦ Ἱμάμη ἢ πρὸς τὸν Ἁλλὰχ προσευχή, πλάκα ἐγγεγραμμένον ἔχουσαν τὸ ὄνομα «Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονικῆς» καὶ τὸ ἔτος 1360· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπέθανεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, οὗ ἡ ἡμετέρα πόλις ἔχει τὸ τίμιον λεί-

1. Θεσσαλονικῆς Βυζαντιτικοὶ ναοὶ καὶ ἐπιγράμματα αὐτῶν. I. Ὁ ναὸς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 39.

φανον, τὸ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων κειμηλίων τῆς καείσης μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς ἐκ θαύματος περισωθέν, ἐλόγως ὑπετέθη ὅτι ἡ πλάξ, καίπερ παραδόξως μὴ μνημονεύουσα τὸ ἐπώνυμον, ἀνήκει εἰς τὸν τάφον Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου πατριάρχου ἔκειτο πρὸ τῆς κατακτίσεως ἐν τῷ δεξιῷ τοῦ ἁγίου Βήματος τῆς πάλαι μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Σοφίας.

Ἡ ἄμεσος ἐξακρίβωσις τοῦ πράγματος δὲν κατορθώθη διὰ πολλοὺς λόγους, πολλοὶ δὲ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναβῶσιν ἀπεδυσπέτησαν οὐχὶ πρὸς τὸ ἕφος, ὡσεὶ 60 μέτρων, ἀλλὰ πρὸς τὴν οἰκτρὰν τοῦ μιναρῆ ὄψιν τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς προξενηθεῖσαν. Πρωίας τῆς παρελθούσης Τρίτης, ἐνάτης τοῦ μηνός, ὁ γράφων ταῦτα καὶ ὁ φιλόρχαιος πολίτης κ. Σ. Γ. Ἀστεριάδης ἐτολμήσαμεν τὴν ἀνάβασιν γενομένην οὐχὶ ἄνευ κόπου· τοῦ διαθρυληθέντος καθαρισμοῦ τῆς κλίμακος οὐδὲ ἕγχεος παρετηρήσαμεν, τοῦναντίον δὲ αἱ μαρμάρια βαθμίδες αὐτῆς, 166 τὸν ἀριθμὸν, ἦσαν κατακαλυμμένα διὰ παντοίας ὕλης ἐκ τῶν φωλεῶν τῶν ἐνοικησάντων κολοιδῶν καὶ τῶν χωμάτων καὶ λίθων οἷτινες εἰς πᾶσαν ἡμῶν κίνησιν τῶν ποδῶν κατεκυλίοντο μετὰ κρότου ἀντηχοῦντος εἰς τὸν περικεκλεισμένον ἐκεῖνον τόπον· εἰς τοὺς τοίχους ἀραιὰ ἀνεφαίνοντο αἱ ὀπαὶ μετὰ τῶν κεκαυμένων λειψάνων τῶν εἰς αὐτὰς ἄλλοτε ἐνεστηριγμένων ἐγκαρσίων δοκῶν, βαρὺς δὲ καὶ μεμολυσμένος ἐπεκάθητο εἰς ὅλην ἐκείνην τὴν μακρὰν σήραγγα ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ· ὅπερ δὲ δεινότατον, ὁ ἄξων, περὶ δὲν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς κοχλιοειδῶς εἶναι συνεστραμμένοι αἱ στεναὶ βαθμίδες, ἐπεκρέματο διεργωγῶς εἰς τεμάχια κλονούμενα εἰς πᾶσαν τῶν χειρῶν ἡμῶν προσέγγισιν. Εὐνόητος εἶναι ἡ χαρὰ ἣν ἐδοκιμάσαμεν ἀφικόμενοι εἰς τὴν πυλίδα τοῦ κυπέλλου ἀφ' οὗ ἀπελαύσαμεν τοῦ μαγικοῦ θεάματος ὅπερ ἐξετύλιξεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ κρᾶσις τῆς κάτω πόλεως, καὶ οἱ ἀγροὶ οἱ ἀθηρότατοι εἰς τὰ χρώματα τῶν ποικίλων τοπίων· τὴν θέαν ἔκλειε πρὸς νότον ἡ Ὀσσα καὶ ὁ Ὀλυμπος, πρὸς δυσμὰς τὰ Πιέρια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς ὁ Κίσσος (κοινῶς Χορτιάτης) μετὰ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παραφυάδων καὶ πρὸς βορρᾶν ἡ ὠχρωμένη ἀκρόπολις· ἀνὰ τὴν ἀχανῆ πόλιν ὑπερήφανοι ὑψοῦντο αἱ κορυφαὶ τῶν πολυπληθῶν τζαμιῶν, ὑπὸ τοὺς πόδας δὲ ἡμῶν ἐξηπλοῦτο τὸ ἀπέραντον πεδῖον τῆς πυρκαϊᾶς, πλήρεις σκοτεινοῦ χρώματος καὶ μαύρων ἐρειπίων, τῶν τέκνων τοῦ Τυφῶνος ὅστις κατὰ τὴν ἀποφράδα νύκτα τῆς 22 Ἀυγούστου 1890 ἐπέπνευσεν εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν τὴν ἐχθίστην αὐτοῦ πνοήν... Περιελθόντες τὸ εὐρὸν κύπελλον εὕρομεν ἐν τῷ ἐδάφει αὐτοῦ τὴν πλάκα κειμένην πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος...

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή, ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ σχολιασμὸς τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ κείμενον ἔχει σαφῶς δύο στόχους. Ἀπὸ τῆ μιᾶ νὰ καταδείξει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει μιὰ βυζαντινὴ ἐπιγραφή καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀφηγηθῆ ἓνα περιστατικό. Ἡ σύνθεσις, ἔστω καὶ παρατακτικὴ, τῶν δύο στοιχείων, τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἔχει μιὰ ἰσορροπία, πού διασταυρῶ-

νεται. Ἐνῶ δηλ. ἡ ἀφήγηση εἶναι συγκριτικὰ πολὺ πιὸ ἐκτενὴς καὶ βαρύνουσα ἀπὸ τὸν σχολιασμό τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ κείμενο νοεῖται σὰν ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση. Ἔτσι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῆ καὶ τὸ ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ δημοσιεύθηκε μαζί, μέσα στὸ κείμενο.

Τὸ δεύτερο κείμενο ἔχει τίτλο «Ἡ κοιλὰς τῆς Καλαμαριᾶς». Εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο κεφάλαια, ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ μελέτη «Ἐκδρομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ»¹. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται καὶ σχολιάζονται οἱ κώδικες, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς. Παραθέτω τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς δύο τελευταῖες παραγράφους τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

*Ὁ θέλων νὰ μεταβῆ ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς πόλεως μεσόγειον χώραν, τὴν Καλαμαριὰν ἣτις τὸ ὄνομα ἔλαβε κατὰ τινὰς μὲν ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς γῆς καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως (καλλήμεριὰ: *Tafel, De Thessal.* σελ. 254) κατ' ἐγχωριᾶν δὲ τῶν κατοίκων παράδοσιν ἐκ τινος ἀγαθῆς βασιλίσης Μάρας (καλλή-Μάρα) μοναχῆς καταβιούσης ἐν τινὶ τῶν ἐκεῖ πολυαριθμῶν μονῶν, θὰ ἐξέλεθ' ἐκ τῆς Κασσανδρευτικῆς πύλης (πύρτας Καλαμαριᾶς) τῆς ἐν τῷ μέσῳ πρὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τοῦ στομίον τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (τοῦ μεγάλου δρόμου) κειμένης...*

Ἀληθῶς παγκαλλῆς καὶ ἐρασμία κοιλὰς, ἐφ' ἧς ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὴν ἐνδοτάτῳ βᾶθει ὑπὸ συκαμινεῶν καὶ ἀμπέλων περιστεφανωμένα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμῶντος διασχιζόμενα κεῖνται τὰ ἄξια τοῦ ὀνόματος αὐτῶν Βασιλικά. Τὸ χωρίον (ἔχον νῦν 1800 κατοίκους), ὁ δεύτερος σταθμὸς τοῦ ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, οὐδὲν ἔχει τὸ ἄξιον περιεργίας τοῦ ἀρχαιολόγου πλὴν δύο ἄνθεσι κεκοσμημένων κιονοκράνων ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἐξω δὲ αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν ἐν μέσῳ ἀγρῶν κεῖται ναΐδιον τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἐν ᾧ τόπῳ πρὸ ἐτῶν ἀνεσκάφη κατὰ τινὰ φήμην θησαυρός. Ἐν τῇ νοτίᾳ πύλῃ τοῦ ναΐδιον παρετήρησα στήλην ἀποκεκρουσμένην καὶ κίονα, ἐν δὲ τῷ νάρθηκι ἐντετειχισμένον μικρὸν ἐκ μαρμάρου ἀνάγλυφον ἐστῶτος ἀνδρὸς ἀνεπιγραφῆς. Ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὑψηλοῦ λόφου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς μονῆς, ἴδρυνται ναΐδιον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, τὸ Βασιλικὸν τικὸ καλούμενον.

Ἡ πρὸς τὴν μονὴν πορεία ἐξακολουθεῖ γινομένη ἐπὶ λοφώδους τόπον, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸς ἀνατολὴν εἶτα δὲ πρὸς βορρᾶν, μέχρι τοῦ ὧραν ἀπέχοντος μετοχίου τῆς ἁγίας Τριάδος· ἐν ᾧ σημείῳ ἡ ὁδὸς στρέφεται πρὸς βορρᾶν, γραφικωτάτῃ προσπίπτει πόρρωθεν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡ μεγαλοπρεπῆς μονὴ ἣν τῷ ἰαῖων ἴδρυσεν ἡ βασίλισσα καὶ κτιτόρισσα Θεοφανώ. Τὴν γνωστὴν τῶν ἰδρυντῶν τῶν μονῶν δεξιότητα περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν τόπων μαρτυρεῖ καὶ ἡ θέσις τῆς μονῆς ταύτης: τὸ β ο υ ν ὀ τ ῆ ς ἁ γ ἰ ἰ α ς Ἀ ν α σ τ α σ ἰ α ς, κεκαλυμμένον

1. «Byzantinische Zeitschrift» 7 (1898) 57-82.

ὑπὸ ἀγριοδένδρων καὶ διηυλακωμένον ὑπὸ ῥυακίων, ἐκπέμπει ἐκ τῆς κορυφῆς δύο τεραστίους βραχιόνας ἡσύχως πρὸς τὴν ὀπισθεν τῶν Βασιλικῶν πεδιάδα, τὴν διεστιγμένην διὰ τοῦ θελκτικῆς ζευγηλατείου (τσιφλικίου) τοῦ Γαλαρινοῦ, ἀποκλίνοντος καὶ ἐν τῷ κατωτάτῳ μέρει σχηματίζοντας εὐρεῖαν διόδον ἐν τῇ μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν βραχιόνων περιειλημμένης ταύτης δὴ κατοφορικῆς φάραγγος ἐξανέχει ἐπίπεδος λοφίσκος, ἐφ' οὗ ὡς ἐπὶ θρόνον ἀναπαύεται ἡ μονή. Ἡ ἀπὸ τοῦ μετοχίου, ἐν ᾧ παρετήρησα ἀρχαῖα γεγλυμμένα μάρμαρα, εἰς τὴν μονὴν ἀνάβασις ὡραν σχεδὸν διαρκούσα γίνεται ἐπὶ λοξοειδοῦς λιθοστρώτου δρομίσκου (τουρκ. Καλντιοίμ), ὅστις καὶ ἄνωθεν τῆς μονῆς ἐξακολουθῶν ἄγει εἰς τὸ μαγευτικὸν τοπίον τοῦ διασήμου Γιουσσοφ πασιᾶ Σέραζλη (=Σερραίου) καὶ εἰς τὸ ὑψηλότερον παρεκκλήσιον καὶ τὴν ἐναέριον σκῆπτην τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ (ἠγούμενου τῆς μονῆς καὶ εἶτα μητροπολίτου Θεσσαλονίκης). Ἐκ τοῦ διακόσμου τοῦ τοπίου, ἐν ᾧ ὁ πασιᾶς πρὸ τοῦ 1821 παραθεορίζων ἐν τῇ μονῇ ἠγάπη νὰ διατρίβῃ τὸν χρόνον καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς τὴν δίκην τάπητος πρὸ τοῦ θρόνου τῆς μονῆς ἀναπεπταμένην καὶ διὰ τῆς διόδου τῶν βραχιόνων διεκφαινομένην πεδιάδα τοῦ Γαλαρινοῦ, οὐδὲν ἀφήκεν ὁ χρόνος ἄλλο ἢ ἐρείτιά τινα τοῦ ἄλλοτε πλουσίου ἀναβουτηρίου.

Παρόμοια ἀφηγηματικὰ κείμενα ἔγραφαν καὶ τότε καὶ ἀργότερα ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁ Χρῆστος Τσουντας π.χ. τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός» στὴν «Ἐστία» τοῦ 1887 (6-9-1887 καὶ 13-9-1887). Τὸ κείμενο ὁμοίως τοῦ Παπαγεωργίου πέραν ἀπὸ τὸν ξέχειλο συναισθηματισμό, τίς ἀκριβεῖς πληροφορίες καὶ τὴν γενεστικὴν ἔκφραση ἔχει ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, πού ὡς τέτοια ἐστάλη ἀπὸ τὸν Παπαγεωργίου στὸ βυζαντινολογικὸν περιοδικὸν γιὰ δημοσίευση. Ἡ ἐργασία αὐτὴ γράφτηκε στὴ Μυτιλήνη. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ὡς ἔργο νοσταλγίας, καὶ ἡ δυσπόστατη ὑφή του.

Σὲ ἐπόμενο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ ἦρθε ἡ κριτικὴ¹, ὅπου διακρίνει κανεὶς τὸ ξάφνιασμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιπαρέρχεται ὁ σοφὸς φιλόλογος ἀπὸ τὴν Πετρούπολη τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Παπαγεωργίου καὶ ἀσχολεῖται κριτικὰ ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ δεύτερο.

Τὸ τρίτο κείμενο εἶναι πολὺ συνοπτικόν, σὲ σύγκριση μὲ τὰ προηγούμενα δύο, ἀλλὰ καὶ πιὸ σύνθετο. Ἔχει τίτλο «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφὰι ἀνέκ-

1. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἡ μονὴ Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 193-199. «Ἡ ἐν τῷ Μεγάλῳ Βουνῷ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, ἥς χειρόγραφα τίνα βιβλία εὐρίσκονται σήμερον ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις, ἦτο παντελῶς ἄγνωστος ἐξ ἱστορικῆς καὶ παλαιογραφικῆς ἐπόψεως ἄχρι πρὸ χρόνου τινός· ὅτε παρὰ προσδοκίαν ἐφάνη ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift (τ. 7, 1898, σ. 57-82) ἡ περὶ τῆς αὐτῆς μονῆς εἰδικὴ τοῦ καθηγητοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου διατριβή, ἥτις ἐγνώρισεν ἡμῖν καὶ τὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν ἱστορίαν ἀλλὰ καὶ τὰ περισσώθεντα ταύτης βιβλία καὶ γράμματα καὶ λείψανα διαφόρων ἁγίων» (σ. 193).

δοτοί» καὶ εἶναι δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Ἀλήθεια» στίς 17 Ἰουλίου 1904.

Ἡ Θεσσαλονικὴ γῆ διατελεῖ ἀναδίδουσα ἡμῖν ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς πολύτιμα μνημεῖα· ἐκ τοῦ καθαιρουμένου ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐξεσκάφησαν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἄλλα τε ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ ἐξῆς:

1

ΦΟΥΡΙΑΤΥΡΙΣΣΑ
ΗΔΥΙΤΩΣΥΜΒΙ
ΩΜΝΕΙΑΣΧΑΡΕΙΝ

«Φουρία Τύρισσα Ἡδύι τῶ συμβίῳ μνείας χάρειν».

2

ΣΕΤΤΙΑ
ΣΕΚΟΥΝΔΙΛΙΑ
Μ. ΚΟΤΙΩΝΟΥ
ΜΗΝΙΩ· ΤΩΓΛΥ
ΚΥΤΑΤΩ· ΑΝ
ΔΡΥ· ΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ

«Σεττία Σεκούνδιλα Μ(αρίῳ) Κοτίῳ Νουμηρίῳ τῶ γλυκυστάτῳ ἀνδρὶ μνήμης χάριν».

Τῶν ὀνομάτων πρωτοφανῆ εἶναι τὸ Τύρισσα ὡς γυναικὸς ὄνομα (ὡς πόλεως τῆς Ἡμαθίας ἦτο γνωστὸν ἡμῖν), τὸ Σεττία (γνωστὸς ἦτο ὁ ἐν τῇ Λυδία τόπος Σέτταϊ) καὶ τὸ Κότιος (γνωστὸν τὸ Κοτίων). Τὰ Λεξικά ἀναγράφουσι τὸ Σεκούνδιλλα ὄνομα (Secundilla). Προσοχῆς πολλῆς ἀξία εἶναι ἡ τοῦ γνωστοῦ ἄλλοθε ὄντος ὀνόματος Ἡδύς δοτικῆ πτώσις Ἡδύι (κατὰ τὸ νηδύι, τὸ ἰχθύι καὶ τὰ τούτοις ὅμοια). Γηράσκομεν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενοι.

3

..... , .
Διακόπτομαι ὑπὸ φίλον βροντοφωνοῦντος: «Ἀλλὰ τίνα ποτὲ καὶ ποίαν σχέσιν, ἀδελφέ, ἔχουσι τὰ ἀρχαιολογικὰ σου πρὸς τὰ ἐκλογικὰ τῆς πόλεως ἡμῶν».

Παρόμοια κείμενα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς καὶ ἄλλα πολλὰ μέσα στὸ ἔργο τοῦ Παπαγεωργίου. Ἰδιαίτερα ὅσα ἔγραψε στὴ δημοτικῆ στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μὲ ψευδώνυμο¹. Γιὰ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ γράφει τὰ ἐξῆς σ' ἓνα γράμ-

1. Ἡ πληροφορία αὕτη δόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ Ἰω. Μπῆτο στὴ νεκρολογία τοῦ Π. Παπαγεωργίου (ἐφημ. «Νέα Ἀλήθεια» Θεσσαλονίκης 21-1-1914), καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ

μα του: *Τὰ γέλοια μου διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Τζῶν ἐφέντην καὶ τὸν λογι-
στὴν γραμματοφυλὸν μου βγγῆκαν ξείδια.* Ἔπαθα πρὸ πέντε ἡμερῶν γρίπην καὶ
ὄνειρεύομαι τώρα κάθε τόσον ὅτι με κνηγοῦν ὄλοι, πρὸ πάντων ὁ ἔρμος γραμ-
ματικός καὶ ὁ σοφὸς κριτῆς Χότζας. *Τί νὰ κάμω; Σκέπτομαι γιὰ δεύτερον χρο-
νογράφημα, ὀλίγον φαντασιῶδες αὐτό, διότι τὸ δημοσιευθὲν σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἱστο-
ρικῶς καὶ περιγραφικῶς εἶναι ἀκριβέστατον...*

Τί ἀντιπροσωπεύουν τὰ κείμενα αὐτά τοῦ Παπαγεωργίου μέσα στὴν πνευ-
ματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1850 ὡς τὸ 1912; Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ
δὲν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτα. Τὸ ὑλικὸ εἶναι ἄγνωστο, σκόρπιο σὲ δυσεύ-
ρετες ἐφημερίδες καὶ περιοδικά. Ἔχει διατυπωθῆ ὡστόσο ἡ γνώμη ὅτι ἡ
ἰδιαιτερότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης θὰ μπορού-
σε νὰ ἀναζητηθῆ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀπώτερη περίοδο¹. Οἱ ἰδιαίτεροι οἰκονομι-
κοὶ καὶ ἐμπορικοὶ ἄμεσοι δεσμοὶ μετὰ τὴν Εὐρώπη, τὸ πλῆθος τῶν μεταφρά-
σεων, οἱ ξένοι θίασοι καὶ τὸ ἔνοικο, δραστήριο, γαλλόφωνο, ἐβραϊκὸ στοι-
χεῖο δίνουν τὸ δικαίωμα αὐτό.

Προσωπικὰ πιστεύω, κι αὐτὸ μόνον σὰν ὑπόθεση πρὸς τὸ παρὸν μπορεί
νὰ εἰπωθῆ, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν περίοδο 1850-1912,
ἔχει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τὸ
1850, ποὺ ἰδρύεται τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπο-
λᾶ², κάθε πνευματικὴ δραστηριότητα, ἂν ὑπῆρχε, θὰ γινόταν μέσα στὰ σα-
λόνια καὶ θὰ εἶχε βέβαια τὸν ἀνάλογο χρωματισμό. Λογοτεχνικὰ βιβλία δὲν
τυπώνονταν. Συνεργασίες λογοτεχνικὲς στὶς ἐφημερίδες εἶναι σχεδὸν ἀνύ-
παρκτες, ἐνῶ ἀντίθετα συχνὰ διαβάζει κανεὶς μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν ἔργων.

τὸν Ἄλεξ. Λέτσα («Μακεδονικά» 1 (1940) 535). Τέτοια κείμενα ὡστόσο δὲν μπόρεσα ἀκόμη
νὰ βρῶ. Τὸ μόνο γνωστὸ εἶναι τὸ χρονογράφημα, ποὺ ὁ τίτλος του μνημονεύεται ἀπὸ τὸν
Ἰω. Μπῆτο καὶ τὸν Ἄλεξ. Λέτσα, «Ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ τουρκικὴ βοῦλλα καὶ ὁ σοφὸς κρι-
τῆς Χότζας». Τὸ βρῆκα δημοσιευμένο μετὰ ὑπογραφή Π. στὴν ἐφημερίδα «Νέα Ἀλήθεια»
τῆς 5-1-1914. Εἶναι τὸ τελευταῖο δημοσιευμένο κείμενο τοῦ Παπαγεωργίου. Εἶναι περιεργό
ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὸν κύριο τίτλο τοῦ χρονογραφήματος στὴν ἐφημερίδα ὑπάρχουν δύο μικρό-
τεροι ἐνδεικτικοὶ ἐπίτιτλοι: «Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματά του» καὶ «Ἀπὸ τὰ περασμένα τῆς
τουρκικῆς Θεσσαλονίκης», ἐνῶ στὸ γράμμα, ποὺ ἔστειλε ὁ Παπαγεωργίου στὸν Μπῆτο
γιὰ τὸ χρονογράφημα, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῖου δημοσιεύθηκε στὴν Νεκρολογία (πρβλ.
«Μακεδονικά» 1 (1940) 535) καὶ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ, διαφαίνεται καθαρὰ ὅτι τὸ χρονο-
γράφημα δὲν ἦταν ἀπόσπασμα ἀπομνημονευμάτων. Τοὺς ἐπίτιτλους φαίνεται τοὺς ἔβαλε
ὁ συντάκτης τῆς ἐφημερίδας γιὰ ἐντύπωση. Ἔτσι ἂν δὲν ἐντοπισθοῦν καὶ ἄλλα ἀνάλογα
κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου ἡ πληροφορία τοῦ Μπῆτου παραμένει ἐκκρεμής. Μήπως ἐν-
νοοῦσε ὁ Μπῆτος τὶς παλιὲς ἀρχαιολογικὲς συνεργασίες τοῦ Παπαγεωργίου στὴν ἐφημε-
ρίδα «Ἀλήθεια»;

1. Τηλέμαχος Ἀλαβέρτα, Διηγηματογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 11 κ.έ.

2. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικά τυπογραφεῖα τῆς Θεσ-
σαλονίκης, «Μακεδονικά» 8 (1968) 240.

Δεσπόζουν οἱ ρομαντικοὶ καθαρευουσιάνοι. Στὰ πρῶτα φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἐρμῆς» (8-10-1875) δημοσιεύεται φιλοσοφικὸς διάλογος τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου Κωνσταντινοπολίτου «Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου». Στὴν ἴδια ἐφημερίδα, στὶς 10 Ἰανουαρίου 1878, δημοσιεύονται παραμύθια τοῦ Ἄντερσεν.

Μετὰ τὸ 1888, ἐνῶ στὴν Ἀθήνα ἄρχισε νὰ ἐπιβάλλεται ἡ νέα γενεὰ τῶν δημοτικιστῶν, στὴ Θεσσαλονίκη ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνανεωθῆ. Τὸ 1889-1890 κυκλοφορεῖ τὸ περιοδικὸ «Ἀριστοτέλης», πού συγκεντρώνει ὅλο τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀνάμεσα στὶς μεταφράσεις συναντᾶ κανεὶς καὶ γνωστὰ ὀνόματα, ὅπως τοῦ Schiller, τοῦ Corré, τοῦ Anatole France. Ἡ ποίηση εἶναι συντηρητικὴ, καθαρευουσιάνικη, μὲ ρομαντικὲς ἀπηχήσεις. Παράλληλα δημοσιεύονται πολλὰ δημοτικά. Ἡ πεζογραφία δὲν εἶναι διαμορφωμένη. Ἀναμνήσεις τείνουν νὰ πάρουν μορφή διηγήματος, ὅπως «Ἡ ἐκ τοῦ ἐπαίνου ὠφέλεια». Τὰ κείμενα εἴτε εἶναι ἀνώνυμα, ὅπως τὸ προηγούμενο, εἴτε ὑπογράφονται μὲ ἀρχικὰ ἢ ψευδώνυμα. Ὁλοκληρωμένα διηγήματα γράφουν ὁ Ἀτολμίδης καὶ ὁ Δελφίν. Ποιοὶ κρύβονται πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ ψευδώνυμα;

Στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ μεταφράσεις συνεχίζουν νὰ κυριαρχοῦν. Στὴν ἐφημερίδα «Φάρος Μακεδονίας» (1891-1893) δημοσιεύονται ἐπώνυμα ποιήματα εἴτε στὴ δημοτικὴ εἴτε στὴν καθαρεύουσα χωρὶς ἰδιαίτερες ἀξιώσεις. Πρωτότυπο γιὰ τὴν φρεσκάδα του, παρὰ τὸν ἐρασιτεχνισμό του, εἶναι τὸ ποίημα τῆς Μαρίας Ὁθωναίου «Εἰς φυτὸν ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Χορτιάτου» (3-6-1892). Στὰ λίγα πεζὰ ξεχωρίζει τὸ ἠθογραφικὸ διήγημα «Σὰν τὸν πατέρα τους», ἀνωνύμου (22-2-1892). Μήπως εἶναι τοῦ Κ. Ι. Σταματόπουλου, μιᾶς προσωπικότητας, πού ξεχωρίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἔχει ὀπωσδήποτε μιὰ θέση στὸ νεοελληνικὸ ἠθογραφικὸ διήγημα τοῦ 19ου αἰῶνα;

Στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μέσα στὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἀλήθεια» διακρίνεται κάποια ζωηρότερη πνευματικὴ κίνηση. Στὸ φύλλο τῆς 19-7-1905 δημοσιεύονται τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: *Ὁ, τι διακρίνει ἰδιαίτατα τὴν ποίησιν ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ πεζοῦ δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἰδέα, κοινὴ εἰς ἅπαντα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, οὔτε ἡ φράσις—ἡ λέξις εἶναι συναισθηματικὴ—ἡ γλῶσσα δηλαδή, τὸ μέτρον καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία: διότι κάλλιστα καὶ ὁ πεζὸς λόγος δύναται νὰ εἶναι ἔμμετρος, χωρὶς ποσῶς ἢ ἄλυσις τῶν στίχων νὰ δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν χροιάν ποιητικὴν. Τὸ μόνον χαρακτηριστικόν, ὅπερ συνιστᾶ καὶ διακρίνει ἐντελῶς τὴν ποίησιν εἶναι ἡ μορφή, ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς ἐκφράσεως, ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἰδέας, ἡ αἰσθητοποιήσις ἢ καλλιτεχνικὴ, ἣτις μόνη καὶ μόνη αὕτη προκαλεῖ τὴν λεγομένην αἰσθητικὴν συγκίνησιν, διαφέρονσαν ἀπὸ τῆς κοινῆς, ἣν μεταδίδει ὁ πεζὸς λόγος.* Ὑπογραφή Νάρκισσος. Ὁ ἴδιος γράφει καὶ ποίηση ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία.

Στὴν ἴδια ἐποχὴ, πού στὴν Ἀθήνα δεσπόζει ὁ Παλαμᾶς, στὰ φύλλα τῆς

«Ἀλήθειας» διαβάζει κανείς πολεμικές για τοὺς δημοτικιστὲς καὶ τοὺς συμβολιστὲς. Ὁλόκληρη ἡ πνευματικὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως καὶ ὁ τύπος, ὄργανο τῆς ἐμπορικῆς τάξης, παρέμειναν συντηρητικοὶ κάτω ἀπὸ τὴ βαριὰ σκιά τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας. Ποιηματάκια σὰν τοῦ Σαγιαξή φαίνονται σὰν ὀάσεις ἀνάμεσα στὰ πομπώδη ποιήματα τὰ ἀφιερωμένα στὸν Παπάφη καὶ στὰ γενέθλια τοῦ σουλτάνου, ἐνῶ συνεργασίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Σάμο καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ ἔχουν τίποτα τὸ ἰδιαίτερο, περιβάλλονται μὲ θαυμασμό. Στὴν πεζογραφία ξεχωρίζουν τὰ γραπτὰ τοῦ Σταματόπουλου ἕνα ἠθογραφικὸ διήγημα «Ἡ πρωτοχρονιά τοῦ Καπετάν-Γιώργη» (31-12-1905) καὶ ἕνα ποίημα ἢ «Λεμβωδία» (30-12-1906). Μὲ μορφή παρουσιάσεως ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτες κριτικὲς ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μπῆτο. Ὁ Ἀθανασιάδης δημοσιεύει τακτικὰ δημοτικὰ ἀπὸ τὴν Χαλκιδική.

Τὶ ἐπιδράσεις εἶχε ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων καὶ τὰ λοιπὰ κινήματα ὄχι μόνον στὴν ἑλληνικὴ ἀλλὰ στὴ διεθνιστικὴ ἐν γένει καὶ πολὺγλωσση πνευματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθοῦν ἀπὸ τῶρα χωρὶς προηγούμενη σοβαρὴ κριτικὴ μελέτη.

Μ' αὐτὴ τὴν πολὺ σχηματικὴ γραμμὴ θέλησα νὰ δεῖξω πὼς ἡ λόγια καὶ λογοτεχνικὴ παρουσία στὴ Θεσσαλονίκη στὴν περίοδο 1850-1912 δὲν ἦταν ὀλότελα αὐτόνομη, ἀλλὰ, παρ' ὅλες τὶς διεθνεῖς ἐπιδράσεις, προσέβλεπε σταθερὰ στὴν Ἀθήνα, πού μιὰ σειρὰ ἱστορικῶν συγκυριῶν εἶχε ἀναδείξει ὡς ἐθνικὸ ἐλεύθερο κέντρο. Καὶ ὅπως ὁ ὑπόλοιπος ἀλύτρωτος πνευματικὸς ἑλληνισμὸς, πού ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἔτσι καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὄχι μόνον προσέβλεπε πρὸς τὸ κέντρο αὐτό, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς τὸ τροφοδοτοῦσε.

Ἀναφέρω ἕνα χαρακτηριστικὸ γιὰ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς κείμενο, δημοσιευμένο στὴν «Ἀλήθεια» στίς 27 Νοεμβρίου 1903: *Ὁ ἀναφυλλίζων τὰς σελίδας τοῦ καλλίστου ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις περιοδικοῦ («Ἐστία»), τοὺς τόμους τῶν ἐτησίων φιλολογικῶν Ἡμερολογίων συναντᾷ σὺν ἄλλοις καὶ ἡμετέρων λαμπρὰ ἀπὸ πᾶσαν ἔποψιν λογοτεχνῶν πνευματικὰ ἔργα, εἴτε διηγήματα, εἴτε ποιήματα, εἴτε καὶ περιγραφὰς ἐπιχωρίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων... Καὶ δὲν ἀντιλέγω ὅτι μόνη ἡ ἐν Ἀθήναις διὰ πανελληνίου φήμης τοιούτων περιοδικῶν καὶ Ἡμερολογίων δημοσίευσις εἶναι ἀρκοῦσα καὶ γαργαλιστικὴ πὼς ἀμοιβή, ἀλλὰ δὲν λείπει εὐτυχῶς ἐκ τῆς («Ἀληθείας») οὔτε τὸ καλλιτεχνικὸν τῆς ἐκτυπώσεως οὔτε τὸ στιλπνὸν τοῦ χάρτου, οὔτε ἡ εὐρεῖα ἀνὰ τὴν χώραν μας διάδοσις, ὥστε τοσοῦτον ἀδιαφόρους καὶ ψυχρὸς νὰ καθιστᾷ τοὺς παρ' ἡμῶν λογογράφοντας... Δὲν ἀξιώ βεβαίως παρὰ τῶν πρὸς οὐδὲ ἀπευθύνομαι μεγάλα τιμὰ καὶ ἀντάξια τῶν ἐν Ἀθήναις πεζογράφων καὶ ποιητῶν ὅπως ὅμως ἐν Κωνσταντινούπολει καὶ Σμύρῃ, οὔτω καὶ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς χώρας μας δέον νὰ δημιουργηθῇ δευτερεῦον φιλολογικὸν κέντρον, οὔτινος βεβαίως κυρία ἐστία θὰ εἶχε τῆς Παλλάδος τὸ ἄστυ.*

Ποιά σχέση λοιπὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου καὶ στὶς λογοτεχνικὲς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης του Θεσσαλονίκης; Νομίζω πὼς εἶναι δύο πράγματα διαφορετικά. Ὁ Παπαγεωργίου δὲν συμμετείχε στὴ διαμόρφωση τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης. Στέκεται μακριά. Τὰ κείμενά του εἶναι ὁ ἀπόηχος μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς· τῶν περιηγητικῶν κειμένων τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰώνα, πού βαθιὰ μελέτησε ὁ Παπαγεωργίου, «γραμμένων τότε πού ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε ἀκόμη συγκροτηθῆ σὲ ἐπιστήμη, καὶ πού συχνὰ μὲ τρόπο μοναδικὸ ἀγκαλιάζουν σοφὲς πραγματι γνώσεις μὲ τὴ μελαγχολία τῶν προσωπικῶν ἐντυπώσεων». Μέσα στὴν ἐποχὴ τους τὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου πέρασαν μόνον τους, ὅπως κι ὁ ἴδιος ἄλλωστε, αὐτοδύναμα, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἐπηρεάσων.

Καὶ τώρα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθῆ γιατί εἰπώθηκαν ὅλ' αὐτά. Γιὰ νὰ τιμήσω τάχα μόνον τὸν λαμπρὸ συμπολίτη μου; Εἰπώθηκαν ἴσως καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον λόγο. Γιατί ἔχουν σχέση μὲ ἕνα σημερινὸ πρόβλημα· τὸ πρόβλημα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Γιατί σήμερα οὔτε ἡ λογοτεχνία ἀρκεῖ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη πείθει. Μέσα στὸν σημερινὸ τεχνολογικὸ κόσμον, πού τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια θεωροῦνται αὐτονόητα καὶ ἡ τεχνολογία μπορεῖ νὰ ἀνατινάζει τὴν ὑδρόγειον, ποιά θέση ἔχει ὁ παλλόμενος ἀπὸ συναισθηματισμὸ λογοτέχνης; Εἶναι τὸ ὄν πού βγάζει ὑστερικὲς κραυγὲς βολῆς λίθου; Καὶ ὁ ἐπιστήμονας, πού μάχεται μὲ μιὰ ταλαιπωρημένη ἀπὸ τοὺς αἰῶνες μέθοδον ν' ἀποδείξει ὅτι $1+1=2$, τί μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέσει ὅταν ἡ μηχανὴ τοῦ πεῖ ὅτι $1+1=3$;

Μιὰ μέθοδος στὴ λογοτεχνία καὶ μιὰ ἐλευθερία στὴν ἐπιστήμη εἶναι ἀπὸ καιρὸ ἀναγκαῖες. Μέθοδος στὴ λογοτεχνία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν μεθοδοκρατούμενον κόσμον μας. Ἐλευθερία στὴν ἐπιστήμη γιὰ ν' ἀγκαλιάσει καὶ πράγματα, πού βρίσκονται πέραν ἀπὸ τὴ δυνατότητα τοῦ ὀρθολογικοῦ συλλογισμοῦ.

Καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι ἡ μεθοδικὴ λογοτεχνία καὶ πῶς εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἐπιστήμη; Ὁ δρόμος εἶναι παράλληλος μὲ κοινὰ σημεία ἐπαφῆς κι ὁ καθένας ὅπως μπορεῖ τὸν διαβαίνει. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία δὲν μετᾶ τελικὰ ἡ μέθοδος, πού στὸ κάτω-κάτω θεωρεῖται αὐτονόητη, ἀλλὰ ἡ ποιότητα τῆς λύσης, πού πηγάζει ἀπὸ κάποια ἔμπνευση, τὴν ὁποία γεννᾷ ἡ καλὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Ἐτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες μὲ τέλεια μέθοδον δὲν πείθουν, ἐνῶ ἄλλες ἀτελεῖς πείθουν καὶ ἡ πειθὼ αὐτὴ ξεπερνᾷ τὶς ἀτέλειες. Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι πάντα μιὰ ἀλήθεια συμβατικὴ, μιὰ ἀλήθεια, πού ἐμεῖς θεωροῦμε τέτοια. Παράλληλα ἄραγε δὲν εἶναι καὶ ἡ διεργασία τοῦ λογοτέχνη; Συνθέτει μιὰ ζωὴ, πού ἐνῶ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, μᾶς πείθει σὰν τέτοια;

Γιατί λοιπόν τὸ ἔργο νὰ μὴν εἶναι ἓνα τελικά, ποὺ θὰ περιέχει αὐτοδύναμα καὶ συνθετικά καὶ τὰ δυὸ στοιχεῖα; Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα: ἔργο μὲ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀλλὰ καὶ αἰσθητικὴ χαρά. Φτάνουμε ἔτσι μακριά: στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Θουκυδίδη. Καὶ πῶς μακριά στὸν Ἡράκλειτο καὶ στὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο. Ἀλλὰ ἡ τότε ἐποχὴ εἶναι ἴδια μὲ τὴ δική μας; Ἡ τεχνολογία σήμερα κινεῖται, αὐξάνει, δρᾷ, ἐπηρεάζει.

Οἱ εἰκαστικὲς τέχνες, ποὺ κινοῦνται πῶς εὐκόλα μέσα στὶς δύο διαστάσεις, δῶσαν ἤδη μιὰ λύση στὸ θέμα: κινητικὴ τέχνη, *conseptual art*. Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα χωρὶς δυνατότητα χρήσιμης πρακτικῆς καὶ οἰκονομικῆς τεχνολογικῆς ἐφαρμογῆς. Κατασκευὲς ἐργαστηρίου μόνον γιὰ νὰ τις βλέπεις. Ἀλλὰ οἱ σύγχρονες αὐτὲς κατασκευὲς τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν στηρίζονται σὲ πολὺ γνωστὲς ἐπιστημονικὲς ἀρχές, ἄχρηστες στὴν τεχνολογία. Ἔτσι δὲν κάνουμε παρὰ μόνον διαμαρτυρία. Θὰ ὑπάρξει ἄραγε ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ὅταν βρεῖ τὴν ἐξίσωση τῆς ὑπερυδρογονοβόμβας θὰ κατασκευάσει ἀντὶ τοῦ ὄπλου ἓνα παιχνίδι;

Στὴ λογοτεχνία, ποὺ λειτουργεῖ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, ἔχουμε ἀπὸ παλιὰ τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα ἐπιστημονικῆς φαντασίας, ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα συναρπαστικά γιὰτὶ ἀπλῶς μεταφέρουν τὶς παλιὲς περιπέτειες τοῦ δάσους στὸ διάστημα καὶ στὶς μηχανές. Δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ συζητᾶμε, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ἐπιστημονικὸ κείμενο, ποὺ δὲν θὰ ἔχει ἄλλη χρησιμότητα παρὰ μόνον τὴ χαρὰ νὰ τὸ διαβάσεις.

Μήπως μιᾶμε μόνον γιὰ ἀναζητήσεις; Μήπως ἡ ἐποχὴ μας ξεκινᾷ καὶ τελειώνει στὴν ἀναζήτησι; Τὸ πρόβλημα πάντως ὑπάρχει καὶ γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας ἀναφέρω δυὸ σχετικὰ λόγια τοῦ Παπαγεωργίου: *ἡμεῖς δὲ ἀληθῶς ἐπιστεῦσαμεν ὅτι ἡ εὐφροῖα μόνη δύναται, ἅμα ἡμῶν βουληθέντων, νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν λείπουσαν ἐμβριθῆ μελέτην καὶ καρτερικὴν σπουδὴν*¹.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

1. Τὸ φιλολογικὸν ἡμῶν καταρράκωμα, Ἔφημ. «Ἀλήθεια», 30-11-1906.

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Petros Papageorgiou et les débuts de la littérature à Thessalonique.

Petros Papageorgiou, originaire de Kroussovo, est né à Thessalonique le 1859 et mort à Athènes le 1914. Il a étudié la philologie à Athènes et en Allemagne et travaillé comme gymnasiarque à Monastère, à Serrés et à Mytilène. Les éléments de sa biographie, exposés dans l'article, sont liés aux événements historiques de cette époque-là, qui est très importante pour l'histoire de Thessalonique.

L'auteur du présent article expose l'œuvre de Papageorgiou dans son ensemble et souligne une série de textes, vivement sentimentaux, qui caractérisent aussi bien son œuvre que sa propre vie. Dans ces textes la synthèse du matériel est fragmentaire et la foule de connaissances ne suit pas une méthode proprement scientifique. En tout cas, ces textes sont captivants et persuasifs. On peut dire que ces textes sont un mélange harmonieux du sentimental et du scientifique.

Ensuite sont présentés 3 textes: 1) «Trouvaille archéologique récente à Thessalonique» publié à «Iconografiméni Estia» (12.6.1892). 2) «La vallée de Kalamaria» publié à Byzantinische Zeitschrift le 1898. 3) «Inscriptions inédites de Thessalonique» publié au journal «Alithia» de Thessalonique (17.7.1904). Dans ces 3 textes coexistent la sentimentalité et les connaissances scientifiques.

Ensuite est présentée la vie spirituelle de Thessalonique de 1850 à 1912. L'auteur de l'article y fait une présentation critique des matériaux des journaux «Hermès», «Pharos de la Macédoine», «Alithia» et de la revue «Aristotélis» et, en conclusion, il ajoute que les lettrés et la présence littéraire de Thessalonique pendant la période 1850-1912 n'étaient pas complètement autonomes. Malgré les influences internationales étaient tournés vers Athènes, qu'une suite de hasards historiques en avaient fait un centre national libre.

Dans ce climat intellectuel les textes de Papageorgiou ne sont que l'écho des récits des voyageurs du Levant, que Papageorgiou avait étudié profondément.

Tout cela nous amène à poser la question sur le rapport existant entre l'art et la science.